

nın Halep şubasını kurdu (1095-1113). Rey savaşında babasının yanında olan diğer oğlu Dukak, Halep'e dönerek bir süre orada kaldı, daha sonra Emîr Savtegin el-Hâdim'in davetiyle Dimaşk'a gidip Suriye Selçuklularının Dimaşk şubasını tesis etti (1095-1104).

Sert mizacı Tutuş'u emîrlerin ve halkın desteğinden mahrum bırakmış, Aksungur ve Bozan ondan bu sebeple ayrılmıştır. Nusaybin, Musul ve Rey gibi şehirlerde zulme varan cezalar uygulaması işgal edilen belde halkının nefretine yol açmıştır. Ayrıca taht kavgaları sırasında eline geçen fırsatları iyi kullanamamıştır. Emîrlerin çıkarıcı politikaları da onun başarısızlığının sebeplerindedir. Tutuş Suriye, Filistin, Diyarbekir, el-Cezîre ve Azerbaycan'da hâkimiyet kurduktan sonra huzuru sağlamak için büyük gayret göstermiş, hem tarımsal üretimi arttırmak hem ticarî faaliyetleri geliştirmek için çalışmış, imar işleriyle ilgilenmiştir. Dimaşk'ta bir mescid (Mescidü Tutuş) yaptırmış, Sümeylâtiyye Hankahı adıyla bilinen bir hankahı tamir ettirmiştir. Bağdat'ta Dicle'nin doğu yakasındaki bir medrese ile kendisi tarafından yaptırıldığına dair bilgi bulunmayan bir hastahane (Bîmâristanü't-Tutuşî) onun adını taşımaktadır (DİA, VI, 168, 172). Tutuş ulemâya büyük saygı gösterirdi. Hanbelî fakihî Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî ondan saygı gören âlimler arasında yer alıyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekkâr), bk. İndeks; *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538* (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, metin s. 23, trc. s. 29, ayrıca bk. İndeks; *Urfa'lı Mateos Vekayî-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. ve trc. H. D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 181, 183-184; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Vülâtü Dimaşk fi'l-'ahdi's-Selcûki* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1981, s. 18-19; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959, s. 232-235; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 76-77, 84-85; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 53; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb min târihi Haleb* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1418/1997, I-II, bk. İndeks; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 295-297; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Dimaşk 1375/1956, s. 159; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960; Münecimbâşi, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi* (nşr. ve trc. Ali Öngül), İzmir 2000, I, 72-73, 75-76; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, bk. İndeks; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of Iranian World", *CHIr*, V, bk. İndeks; a.mlf., "Tu-

tush", *EP* (İng.), X, 756-757; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983, bk. İndeks; a.mlf., "Tutuş", *İA*, XII/2, s. 134-137; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, I, 12; II, 65-66, 153, 356; Taef Kamal el-Azhari, *The Saljuqs of Syria: During the Crusades, 463-549 A. H./1070-1154 A. D.*, Berlin 1997, s. 24-82; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Berkıyâruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 28-46; a.mlf., "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *TD*, sy. 36 (2000), s. 405-422; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara 2005, s. 86-87; Coşkun Alptekin, "Aksungur", *DİA*, II, 206; Rızâ Nâzımî-yân, "Tutuş", *DMBİ*, XIV, 504-506.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

TUVEYS

(طويس)

Ebû Abdilmün'im Tuveys İsâ
b. Abdillâh el-Medenî
(ö. 92/711)

Medineli ünlü mûsikîşinas.

13 Rebülevvel 11 (8 Haziran 632) tarihinde Medine'de doğdu. "Tuveys" (tavuşçuk) ismi kendisine kadınsı davranışlarından dolayı ve aşağılayıcı anlamda verilmiş olmalıdır. Muhtemelen renkli elbiseler giymesi, saçlarını tarayıp boyaması yüzünden tüyleri renkli tavuş kuşuna benzetilmiştir. Ebû Abdilmün'im künyesi daha sonra Ebû Abdünnâim şeklinde değiştirilmiştir. Milliyeti hakkında kesin bilgi yoktur. Benî Mahzûm'un âzatlî kölesi olarak Hz. Osman'ın annesi Ervâ bint Küreyz'in hizmetinde bulundu. Sağ gözü şaşı olan ve uzağı göremeyen Tuveys'in halk arasında lânetli ve uğursuz olduğuna inanılırdı; bu sebeple "Tuveys'ten daha uğursuz" ifadesi darbimesel haline gelmiştir. Tuveys kendisinin bildirdiğine göre Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün doğmuş, Hz. Ebû Bekir'in vefat ettiği gün süttten kesilmiş, Hz. Ömer'in vefat ettiği gün sünnet olmuş, Hz. Osman'ın şehid edildiği gün evlenmiş, Hz. Ali'nin şehid edildiği gün bir oğlu dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda nüktedan, tatlı dilli ve zarif bir sanatkâr diye anılan Tuveys kadınsı davranışlar sergileyen bir kişiydi (muhan-nes). Bilhassa dört halife döneminde ortaya çıkan ve "muhanneşûn" denilen bu kişiler renkli elbiseler giyer, ellerine kına yakar, saçlarını boyarlardı. Tuveys bu grubun önde gelenlerindendi. Bu sebeple "Tuveys'ten daha kadınsı" şeklinde bir darbimesel yerleşmiştir. Tuveys, Muâvîye b. Ebû Süfyan'ın halifeliği döneminde Hicaz Valisi Mervân b. Hakem tarafından öldürülme korkusuyla diğer muhanneşler gibi şehirden kaçtı ve Medine'nin kuzeyinde Şam

yolu üzerinde Süveydâ'ya yerleşti; hayatının sonuna kadar burada yaşadı ve burada öldü.

Tuveys mûsikîşinas olarak Hz. Osman'ın hilâfeti devrinde şöhrete ulaşmış, o dönemde Medine'ye "el-ginâû'l-mutkan" (el-ginâû'rakik) adı verilen bir mûsikî formu gelmişti. Bu formun özelliği ikân (ritim, usul) melodiye uygulanmasıdır. Medine'de bu formdaki eserleri ilk terennüm eden kişinin Tuveys olduğu söylenir. Abdullah b. Zübeyr devrinde yıkılan Kâbe'yi onarmak için gelen Rum ve İrani esirlerden şarkılar ve melodiler öğrenen Tuveys bu melodilere Arapça güfteler uyarlayarak Arapça şarkı okuma geleneğini başlatmıştır. Ayrıca hezec usulünde en başarılı sanatkâr diye bilinir. Kaynaklarda hezcede Tuveys'in, sakilde İbn Muhriz'in, remelde İbn Süreyc'in üstünde sanatkârın bulunmadığı kaydedilir. Tuveys'in çok güzel bir sesi vardı ve ilk defa Hz. Ali döneminde şarkı okumaya başlamıştı. Şarkılarını kare biçiminde bir def eşliğinde okur, başka enstrüman kullanmazdı. Sesinin güzelliğiyle övünen muğannî İbn Süreyc'in Tuveys'i dinledikten sonra bu iddiasından vazgeçtiği nakledilir. Sanatını özel toplantılarda icra eden Tuveys bilhassa Medine'nin soyluları ve ileri gelenleri tarafından himaye görmüştür. Tuveys aynı zamanda Medine'yi çok iyi bilen, Medineli ailelerin soy ve nesepleri konusunda uzman bir kişiydi. Ebân b. Osman b. Affân Medine'ye vali tayin edildiğinde onu karşılayan kişiler arasında Tuveys de vardı. Tuveys valiyi görünce onu selâmlamış ve kendisini gördüğünde şarkılar söyleyeceğine dair Allah'a söz verdiğini ifade edip elindeki defileyle şarkılar söylemeye başlamış, bundan hoşlanan Ebân, Tuveys'e kendisine kâfir olduğuna dair iddiaların ulaştığını bildirince Tuveys şahadet getirip beş vakit namaz kıldığını, oruç tuttuğunu ve hac görevini yerine getirdiğini ifade etmiş, ayrıca daha önce babaannesine hizmet ettiğini belirtmiş, bunun üzerine Ebân onu emin bir yere gönderecek hayatını kurtarmıştır.

Nüveyrî, Tuveys'in şiir konusunda da kabiliyetli olduğunu nakletmektedir. Tuveys, Evs ve Hazrec kabilelerinin İslâm'dan önceki tarihlerini, aralarında yıllarca süren savaşlar yüzünden husumetlerini çok iyi bilirdi. Bir defasında bu savaşlarla ilgili şiirler okumaya başlayınca Evsli ve Hazrecli müslümanlar birbirine girmiş ve kavga güçlükle önlenememişti. Bu olaydan sonra Tuveys'ten bu konuda şiir okuması istenmiştir. Tuveys'in mûsikideki öğrencileri Nevmetü'd-Duhâ, Delâl, Fend, Şüreyh

ve İbn Süreyc'dir. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî *Kitâbü'l-Eğânî*'sinde İshak el-Mevsîlî'nin *Kitâbü Aḥbâri Tuveys* adıyla bir eser kaleme aldığını nakletmişse de bu eser günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1966, IV, 58; İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadis: Hadis Müdafası* (trc. M. Hayri Kırbasoğlu), İstanbul 1989, s. 442-443; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), V, 172-232; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Kahire 1963, IV, 219-222; Ebü'l-Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*, Beyrut 1407/1987, s. 268-270; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 246-249; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 364; Safedî, *el-Vâfi* (nşr. Ahmed el-Arnaüt – Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000, XVI, 288; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize 1418/1998, XII, 438; H. G. Farmer, *Târîhu'l-mûsika'l-Arabiyye* (trc. Hüseyin Nassâr), Kahire 1956, s. 65, 67-68; a.mlf. – [E. Neubauer], “Tuways”, *El²* (İng.), X, 759; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 105; J. Rouanet, *el-Mûsika'l-Arabiyye* (trc. İskender Şelfûn), Kahire, ts., s. 58-59; E. K. Rowson, “The Effeminate of Medina”, *JAOS*, CXI (1991), s. 671-693; Mustafa Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Müsiki: Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar”, *AÜİFD*, XXXI (1989), s. 426-427; Şahâde Ali en-Nâtür, “İslâm'a Göre Ses ve Müsiki Sanatı” (trc. Ruhi Kalender – Adem Akın), XXXIII (1992), s. 187-201; L. İ. Klîmoviç, “Kur'an'ın Mahlûk Olmadığı Doğması” (trc. M. Kemal Atik), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Kahramanmaraş 2003, s. 161-171; Selâhaddin Polat, “Ebân b. Osman b. Affân”, *DİA*, X, 66; İrfan Aycan, “Mervân I”, a.e., XXIX, 225-227; Münâ el-Hasan, “Tuveys”, *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2005, XII, 662-663; M. Hişâm en-Na'sân, “Tuveys”, *Mv.AJ*, XIX, 292-296.

AHMET HAKKI TURABI

TUYUĞ

Klasik Türk edebiyatında kullanılan yerli bir nazım şekli.

Sözlükte “kapalı, imalı, cinaslı söz söyleme, şarkı söyleme” anlamındaki **tuyuğ** (**toyuk**, **toyuk**) terim olarak genellikle “fâilâtün / fâilâtün / fâilün” kalıbıyla yazılan, daha çok a a x a düzeninde cinaslı kafiyelenen, bir fikrin, bir hikmetin dile getirildiği dört mısralı nazım şeklinin adıdır. Mahlas kullanılmadan yazılan tuyuğların cinassız kafiyeli veya x a x a düzeninde yahut bütün mısraları kafiyeli (musarra') olanlarına da rastlanır. Tuyuğ Türk halk edebiyatında 11'li hece ölçüsüyle düzenlenen, mahlas kullanılmayan ve dört mısradan teşekkül eden cinaslı mânîye, iki beyitten meydana geliş, yine mahlassız oluşu, kafîye yapısı ve konusu gibi hususlarda da rubâîye benzer. Ancak rubâî tamamen farklı bir aruz kalıbıyla yazılır.

Tuyuğ hikemî ve lirik muhtevalara uygun bir nazım şeklidir. Şairlerin önemli bir düşüncüyü kısaca dile getirmek yahut görüşünü, inancını ortaya koymak istediğinde tuyuğu tercih ettiği görülmektedir. Tuyuğun ilk iki veya üç dizesinde anlatılacak fikre zemin oluşturulur, son dize ise hüküm veciz şekilde söylenir. Ali Şîr Nevâî, “O vezinlerden birisi tuyuğdur ki iki beyitten ibarettir. Ve tecnis yapılmasına gayret ederler. Ve o vezin remel-i müseddes-i mahzûftur” dedikten sonra, “Yâ rab ol şehd ü şekker yâ leb durur / Yâ meger şehd ü şekker yalap durur / Cânıma peyveste nâvek atgalı / Gamze okun kaşığa yalap durur” rubâisini örnek verir (*Mizânü'l-evzân*, s. 115). Bâbü, *Aruz Risâlesi*'nde “fâilâtün / fâilâtün / fâilât” vezninden bahsederken tuyuğ hakkında geniş bilgi verdikten sonra bu vezinde Türkçe tuyuğlar yazıldığını, bunlarda iki veya üç kafiyenin cinaslı olabileceğini, ilk ve üçüncü mısraları kafiyesiz tuyuğlara da rastlandığını söyler ve Nevâî'den örnekler aktarır (vr. 138^{a-b}).

Bu nazım şeklinin ortaya çıkışına dair farklı görüşler vardır. M. Fuad Köprülü'ye göre Oğuz Türkleri'nin Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak'a yerleşmesiyle dört mısralık halk şiiri bu bölgede “fehleviyât” adıyla ve aruzla yazılan, bestelenip söylenen rubâilerden etkilenip tuyuğ şekline dönüşmüştür. Diğer bir anlayışa göre ise tuyuğ Türk halk edebiyatının millî nazım şekli olan dörtlüklerden çıkmıştır. Türk şairleri fehleviyâttan etkilenseler de esas itibarıyla mânînin cinaslı biçimini ve dört mısralık millî şekli aruzla birleştirerek yeni bir nazım kalıbı geliştirmiş, ayrıca aruzun 11'li hece ölçüsüne uygun olanını tercih etmiştir. Ali Şîr Nevâî ve Bâbü'den sonra yazılan nazariye kitaplarında tuyuğ hakkında bilgi yoktur. Modern araştırmalar içinde tuyuğdan ilk defa Gibb (*Osmanlı Şiiri Tarihi*, I-II, 73), ardından Samyoviciç (bk. bibl.) bahsetmiştir. Konu hakkında en geniş ve sağlam bilgiyi ise M. Fuad Köprülü vermiştir (*TM*, II [1928], s. 219-242). Türk edebiyatında tuyuğ nazım şekli daha çok Âzerî ve Çağatay sahalarında kullanılmıştır. Anadolu'da ilk örnekleri bugünkü bilgilere göre Kadı Burhâneddin'e (ö. 800/1398) ait olup şair 119 tuyuğ yazmıştır. F. F. Godsell tarafından yayımlanan bu dörtlükler cinassız ve sade bir Türkçe ile kaleme alınmış tasavvufî mahiyette şairlerdir. Kadı Burhâneddin ile aynı yüzyılda yaşayan Seyyid Nesîmî de önemli bir tuyuğ şairidir; cinassız ve çoğunun bütün dizeleri kafiyeli 382 tuyuğu vardır (bk. NESİMÎ).

Ali Şîr Nevâî, Çağatay sahasındaki tuyuğlardan bazılarını tezkiresinde zikreder. Ona göre XV. yüzyıldan önce tuyuğ yazar şairler olmakla birlikte kendi çağdaşlarından İskender-i Şîrâzî ve Lutfî (ö. 897/1492 [?]) önemli isimlerdir. Divanında 113 tuyuğ bulunan Lutfî daha çok tuyuğlarıyla tanınmıştır. Nevâî'nin üçüncü divanı olan *Bedâiyü'l-vasat*'ında on üç tuyuğ vardır. Şair, “La'lidin cânımga otlar yakılır / Kaşı kaddimni cefâdın ya kılır / Min cefâsı va-desidin şâd min / Ol vefâ bilmem ki kılmas yâ kılır” gibi söyleyişleriyle Anadolu sahası şairlerini etkilemiştir (Türkey, IX/27 [1997], s. 1269-1280). Tuyuğda başarılı sayılan diğer Çağatay şairi Bâbü ise rubâilerini tuyuğa benzetmeye çalışmış, âdet olmamakla beraber kafiyelerinde cinas yapmaya özen göstermiştir.

Anadolu sahası Türk edebiyatında tuyuğ fazla rağbet görmemiş, onun yerine rubâî tercih edilmiştir. Divanlarda rubâî başlığı altında birçok şiirin kıta, rubâî ve dübeytle karıştırıldığı görülür. Yine cinassız tuyuğların yanlışlıkla rubâî veya kıta ismi altında toplandığı olmuştur (Bağirof, sy. I [1982], s. 16-17). Anadolu'daki en önemli tuyuğ şairinin İvazpaşazâde Atâî (ö. 841/1437-38 [?]) olduğu kaydedilmektedir. Latîfî'ye göre Atâî, devrinin Şeyhî'den sonra en büyük şairidir. Nazım tekniği oldukça güçlü olan Atâî'nin divanında güzel sayılan tuyuğları vardır. Ali Canip Yöntem onun tuyuğları ile birlikte çeşitli manzumelerinin bulunduğu bir mecmuayı Bursa Müzesi Kütüphanesi'nde tesbit etmiş ve bir makalede tanıtmıştır (*HM*, sy. 93 [1928], s. 286-287). XVI. yüzyılın başlarında yaşayan Amasyalı Münîrî'nin divanında ikisi Farsça, on dokuzu Türkçe yirmi bir tuyuğ vardır. Münîrî'nin divanı üzerinde doktora çalışması yapan Ersen Ersoy'un kanaatine göre şair Atâî'nin etkisinde kalmıştır. XV. yüzyılda Kemal Ümmî, Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah (Hakîkî), XVI. yüzyılın sonlarında Misâlî, XVII. yüzyılın başlarında Muhîtî ve Edirneli İlmî gibi şairler de tuyuğ kaleme almıştır. Bunların çoğunda Kadı Burhâneddin, Nesîmî, Ali Şîr Nevâî ve Atâî'nin tesirleri görülür. Nesîmî'nin etkisi bilhassa Hurûfî şairleri üzerindedir. XVII. yüzyıldan itibaren tuyuğ yerini tamamen rubâî ve mânîye bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Şîr Nevâî, *Muhakemetü'l-Hügateyn* (trc. İshak Refet İştıman), Ankara 1941, s. 70-71; a.mlf., *Mizânü'l-evzân* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 1993, s. 58, 115; Bâbü, *Aruz Risâlesi* (nşr. I. V. Stebleva), Moskva 1972, vr. 138^{a-b}; Samyoviciç, “Nevâî Tuyuğları”, *İslam Dünyası*, Petrograd 1917, I, 10-22; *İmâdeddin Nesîmî*, I-III (haz. Ci-